

KUR'ÂN-I KERÎM'DE CEZM EDEN ŞART EDATLARI VE KULLANIMLARI¹

Resolving Conditional Prepositions and Their Usages in the Qur'an

Mehmet Hadin TURABÎ

İl Müftü Yardımcısı, Bingöl İl Müftülüğü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Erzurum/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5970-8124

Cite As: Turabi, M.H. (2021). "Kur'an-I Kerim'de Cezm Eden Şart Edatları Ve Kullanımları", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(48): 1791-1802.

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, Arap Dili ve Belagâtı alanındaki birçok gramer kuralının tespit edilmesinde en sağlam ve güvenilir delil kabul edilmiştir. Bundan dolayı birçok gramer eserinde, şart-cevap cümlelerinin nahiv açısından açıklanması ve tahlil edilmesinde âyetlerden faydalanılmıştır. Zira Kur'an'da şart-cevap cümlelerinin farklı edatlarla ve çeşitli varyantlarıyla fazlaca yer alması birçok nahiv âlimini âyetlerden istihâd gösterme yoluna sevk etmiştir. Söz konusu gerekçeler dikkate alındığında Kur'an'daki şart ve cevap cümlelerinin gramer açısından edilmesinin büyük önem arz ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada cezm eden şart edatlarının Kur'an-ı Kerim'de kullanımları incelenerek şart-cevap cümlelerinin Arap Dili ve Belagâtı açısından tahlili hedeflenmiştir. Bu çerçevede öncelikle cümleyi oluşturan temel öğelerden kelime, kelâm, mûsned-mûsnedün ileyh, cümlelerin birçok yönden kısımları, gramer âlimlerinin cümle hakkındaki ihtilafları, şart-cevap cümlesi, cümlede kullanılan şart edatları ve edatların kısımları ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca cezm eden şart edatları, bu edatların âyetlerdeki kullanım şekilleri, cümlelerin şart-cevap cümlesi olabilmesi için gerekli olan özel şartlar ve şart cümlesinin öğeleri zikredilmiştir. Kur'an'da şart-cevap cümlelerini içeren âyetler incelenerek bu örneklerin Arap dili grameri açısından edat/şart fiili/cevap cümlesi bağlamında açıklaması yapılmıştır. Yanı sıra gramer âlimlerinin âyetlerin tahlilleri hususundaki söz konusu ihtilaflarına da değinilmiştir. Bundan başka cezm eden veya cezm etmeyen şart edatlarının hangi âyetlerde kullanıldığı, bu âyetlerin ve geçtikleri sûrelerin sayıları araştırılarak istatistiksel sonuçlar verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şart-Cevap, Kur'an-ı Kerim, Arap Dili, Belagât, Cümle, Anlam.

ABSTRACT

The Qur'an has been accepted as the hardest and reliable evidence in determining many grammatical rules in the field of Arabic Language and Rhetoric. Therefore, in many grammatical works, versicles were used in explaining and analyzing the condition-response sentences in terms of syntax. Because the fact that the condition-response sentences take place with different prepositions and several variants in the Qur'an has led many scholars of syntax to show testimony from versicles. Taking into account all of these reasons, that has great importance to analyze the conditional and response sentences in the Quran in terms of grammar.

In this study, the use of resolving conditional prepositions in the Qur'an is examined and the analysis of condition-response sentences in terms of Arabic Language and Rhetoric is aimed. In this context, firstly, the basic elements that make up the sentence are words, kalam, musnad-musnadun ilayh, parts of the sentence in many ways, the controversies of grammar scholars about the sentence, condition-response sentences, conditional prepositions and the parts of this prepositions have been tried to be discussed. Also, the resolving conditional prepositions, the usage of these prepositions in the versicles, the special conditions necessary for the sentence to be a condition-response sentence and the elements of the conditional sentence are mentioned. The versicles which containing condition-response sentences were examined in the Qur'an and these examples were explained in the context of preposition / conditional verb /response sentence in terms of Arabic language grammar. In this connection, the controversies of grammar scholars regarding the analysis of the versicles are mentioned. In addition, statistical results are given by investigating in which versicles the resolved or unresolved conditional prepositions are used, and the number of these versicles and the number of suras that contain these versicles.

Key Words: Condition-Response, The Qur'an, Arabic Language, Rhetoric, Sentence, Meaning.

1. GİRİŞ

Kur'an Arap diliyle indirilmiş mukaddes bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'an'ın tam anlamını, hüküm ve sırlarını anlamak ve anlatmak isteyen kişinin hem Arap diline hem de bu dilin bilimsel yönüne vâkıf olması gerekir. Kur'an'da farklı edat ve kiplerle ifade edilen şart cümleleri bolca yer almaktadır. Bazen aynı şart edatıyla birden fazla cümle zikredilirken bazen de sadece bir cümle ifade edilmektedir. Kur'an'da yer alan şart edatları genelde meydana gelme açısından reel/gerçek manayı ifade etmek için gelir. Bazen de farazî/varsayım manaları tabir etmek için de gelmektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın bazı sûreleri (ihlas sûresi vb.) ihtiva ettikleri kesinlik, pekiştirme, takrîr ve kararlılık gibi özelliklerinden dolayı kendilerinde her hangi bir şart edatı gelmemiştir.

Arap dilinde sözün/kelâmın anlam ifade etmesi için Arapçada anlamın taşıyıcı ve tamamlayıcı unsurları olan mûsned ve mûsnedün ileyhe ihtiyaç vardır. Bazen kelâmın tam ve anlamlı olabilmesi için isnâdla birlikte başka unsurlara da gereksinim duyulur. Buna örnek olarak sıla ile mevsûlu, kasem ile cevabı, şart ile cevap cümlesi ve benzerleri, gösterilebilir. Bu çalışmada ele alınan şart üslubunun manevî ve üslupsal olmak üzere iki görevi söz konusudur. Manevî görevi, şart manasının haberî cümleye (kendisi hakkında doğrudur veya

¹ Bu makale, Kur'an'da Şart ve Cevap Cümleleri başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

yanlıştır denilen cümleye) izâfe edilmesidir. Üslupsal görevi ise müsebbebin sebebe, ma'lûlün 'illete ve melzûmun lâzıma olan bağlantısıdır. Nahiv âlimleri, şart-cevap cümlesini genellikle birbirinden ayrı iki cümle şeklinde düşünmüşlerdir. Ancak Kur'ân'daki şart cümlelerinin kullanımına bakıldığında nahiv âlimlerinin düşündüğünün aksine şart ve cevap cümlelerinin manaca birbirlerini tamamlamalarının ve müfîd kelâm olmalarının ancak bir bütün olarak ele alınmaları hâlinde mümkün olabileceği müşâhede edilmektedir.²

Kelime, kelâm, kelim, kavî ve lafız gibi kavramların terimsel tarifleriyle birlikte Arap dilinde genel olarak cümle, cümle çeşitleri ve cümleyi oluşturan öğelerden kısaca bahsedilmesi uygun olacaktır. Böylece şart-cevap cümlelerinin Arap dilindeki genel cümle taksimatı içerisindeki yeri daha açık bir şekilde ortaya konulmuş olacaktır. Buna göre;

Kelime: Müfred manaya delalet eden söz öbeklerine denir. Kendi içinde isim: زَيْدٌ gibi, fiil: ضَرَبَ gibi, harf: مِنْ gibi üç kısma ayrılır.³

Kelâm: Söylendiğinde muhatabın tam anladığı lafızlara denir. Örneğin: قَامَ زَيْدٌ “Zeyd ayağa kalktı.” gibi.

Kelim: İsm-i cins cemi' olup müfredi/tekili (كَلِمَةٌ) dır. Tam bir anlam taşısın veya taşımasının üç kelime ve daha fazlasını kendinde barındıran söz öbeklerine, “kelim” denir. Örneğin: حَضَرَ مُحَمَّدٌ الْيَوْمَ (Muhammed bugün hazır bulundu.)⁴

Kavî: Manaya delalet eden lafız olup kelime ve kelâmı da kendi tarifi içinde barındırır. Örneğin: رَجُلٌ gibi.⁵

Lafız: Herhangi bir manaya delaleti olsun veya olmasın insanın ağzından çıkıp bazı harfleri kendinde barındıran sese denir. زَيْدٌ (Zeyd'ün) ve دَيْزٌ (Deyz'ün) gibi.⁶

Gramer âlimlerinin cümle ile ilgili tariflerinde bir konsensüs/uzlaşma bulunmamaktadır. Bir kısım nahivciler örneğin ez-Zemahşerî⁷ (ö. 538/1144) ve İbn Cinnî⁸ (ö. 392/1002) gibi cümle ile kelâmın aynı şey için kullanılan iki farklı kavram olduğunu, cümleden maksadın kelâm, kelâmdan gayenin de cümle olduğunu ifade etmektedirler. Bu hususta İbn Cinnî: “Anlam ifade eden her lafız kelâmdır ve bu kelâmı nahivciler cümle olarak da adlandırmaktadırlar” demektedir.⁹ ez-Zemahşerî ise: “Kelâmın biri birine müsned iki kelimeden oluştuğunu ve bunun aynı zamanda cümle olduğunu” ifade etmiştir.¹⁰ Ancak nahivcilerin cumhûru “cümle” ile “kelâm”ın hem lafzen ve hem de mânen farklı kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir. Zira cümlede sadece isnâdın yeterli olmasına rağmen kelâmda, isnâd ile beraber anlam ifade eden bir kelimenin de bulunması gerekir. Örneğin, إِنْ يُكْرَمْنِي “Eğer bana ikramda bulunursa” şart cümlesinde sadece isnâd vardır ve tam bir anlam taşımadığından ötürü kelâm olarak nitelenmemesine rağmen cümle olarak isimlendirilir. Ancak, زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeyd ayaktadır” örneğinde ise isnâd ve anlam ifade eden sözcükler vardır ve dolayısıyla bu cümleye hem cümle hem de kelâm diyebiliriz. Yani cümle ‘âmm (genel) kelâm ise hâs (özel)’dir denilebilir. el-Cürçânî¹¹ (ö. 471/1078-79), isim, fiil ve harfin her birisinin kelime olduğunu bunlardan müteşekkil iki şeyin ise kelâm olduğunu beyan ederek cümle ile kelâmın aslında aynı şeyi ifade ettiğini söylemiştir.¹² Bu itibarla müsned ile müsnedün ileyh dediğimiz unsurlar; yani, “Fiil ile fâilin,

² es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Hem'ul-hevâmi' şerhu Cem'il-cevâmi'*, thk. Ahmet Şemsüddîn, (Beyrut: Dâr'ul- Kütüb'il-İlmiyye, 1988), 1/50; Nürüddîn Abdurrahman b. Ahmed Câmî el-Horâsânî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye ma'a şerhihi ferhu'n-nâmî*, (Pakistan: Mektebetü'l-Medîne, 2014), 18; Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiye 'âlâ şerhi'l-Üşmûni*, (Beyrut: Dâr'ul-İlmiyye, 1997), 1/29-40; Radiyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-İstirâbâzî, *Şerhu'l-Kâfiye li-İbni Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, (Libya: Câmî'atu Kâr Yûnus (Garyanus), 1975), 1/16-17.

³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdul Hamîd, (Beyrut: Mektebetü'l-Dârü'l-Fikr, 2009), 21-23; Bedreddin Muhammed b. Abdürrahim b. el-Hasen el-Umerî el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, thk. Muhammed Can. (İstanbul: Şefkat yayıncılık, 2016), 3-6.

⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 21-23; el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, 3-6.

⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 21-23; el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, 3-6.

⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 21-23.

⁷ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), (Kahire: 1386/1967), 391-393.

⁸ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), (Kahire: 1386/1967), 332-334.

⁹ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hâsâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952), 1/17.

¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi'n-nahv*, 32.

¹¹ el-Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed. İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), (Kahire: 1386/1967), 363-364.

¹² Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *el-Cümel*, thk. Ali Haydar, (Dimaşk: Mecme'ul-Luğâtî'l-'Arabiyye, 1972), 40; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi'n-nahv*, 32-33; Nüreddîn Abdurrahman İbn Ahmed Câmî el-Horâsânî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye ma'a şerhihi ferhu'n-Nâmî*, (Pakistan: Mektebetü'l-Medîne, 2014), 4-15; İbn Hişâm, *Muğnil-lebib 'an kutübi'l-e-ârib*, 7; *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 21-23; es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Gazi Muhtar Tuleymât, (Dimaşk: Mecme'ul-Luğât'il-'Arabiyye, 1987), 2/4-7.

mübtedâ ile haberin veya fâil ile haberin yerine geçen nâibi fâil ve ismi fâil, nakıs fiil ile zann fiillerine ma'mûl olan söz öbeklerine cümle” denir.¹³

Diğer taraftan nahiv âlimlerinin cümleyi birkaç yönden kısımlara ayırdıkları görülmektedir:

1) Zâtı İtibariyle Müstakil Cümle: Örneğin: *حَضَرَ مُحَمَّدٌ وَأَيْتُكَ مَعَنَا* (Muhammed hazırlandı, seni bizimle görevlendirdim) cümlesindeki fiil ile fâilden oluşan *حَضَرَ مُحَمَّدٌ* (Muhammed hazırlandı) cümlesi, kendinden sonra gelen cümle ile herhangi bir bağlantısı olmayan müstakil bir cümledir.¹⁴

2) Zâtı İtibariyle Müstakil Olmayan Cümle: Haber, sıfat, hâl ve sıla olarak gelen cümleler zâtı itibariyle müstakil olmayıp kendinden önceki cümleye kayıtlı/bağlı ve tamamlayıcı görevini yapmaktadır. Örneğin: *أَقْبَلَ أَخُوكَ وَهُوَ مُسْرِعٌ* (Kardeşin hızlıca geldi) cümlesindeki *(وَهُوَ مُسْرِعٌ)* cümlesi, müstakil bir cümle olmayıp kendinden önceki cümleye kayıtlı/bağlıdır ve olup hâl görevini üstlenmiştir.¹⁵

Ayrıca gramer yapısı bakımından cümle, basit ve mürekkep cümle olmak üzere iki kısma ayrılır:¹⁶

1) Basit Cümle: Aslî ('umde) veya yardımcı (fadle) unsurlarıyla tek bir cümle ile anlam ifade edip tek bir yargı içeren cümle çeşidine basit cümle denir. Böyle bir cümle başka bir cümlelerin unsuru olmadığı gibi başka bir cümleyle de tamamlanmaz. Basit cümle, iki temel unsurun yanı sıra diğer yardımcı unsurları da bünyesinde barındırabilir. Bununla birlikte basit cümle, kendi içinde isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır. a) İsim Cümlesi: Cümlelerin aslî ('umde) unsurlarından ilki isim ile başlayan veya her ikisi de isim olup mana olarak sübût ve devamlılığa delalet eden söz öbekleridir. İsim cümlesinin iki temel rüknü vardır. Biri mübtedâ, diğeri haberdır. Dolayısıyla isim cümlesiyle karşılaştığımız zaman ilk olarak isim cümlesinin olmazsa olmaz iki temel rüknü olan mübtedâ ve haber arayışına girilmelidir. b) Fiil Cümlesi: Cümlelerin aslî ('umde) unsurları olan mûsned (yüklem) veya mûsned ileyhten (özne) ilki fiil veya nâibi ile başlayıp fâil ile biten lafızlardır. Fiil cümlesinde genellikle önce fiil sonra da onun fâili gelir. Fiil âmîl, fâil mamûldür. Fâilin, bir bakıma fiilin bir parçası olması hasebiyle Kûfeliler hariç diğer nahiv âlimlerin cumhuruna göre mutlak manada fiilden sonra gelmesi gerekir. Bu meyanda fiil cümlesinin ikinci temel unsuru olan fâilin harekesinin, gramerin temel kuralına istinaden merfû olması gerekir. Ayrıca fiil cümlesinin tabii tertibine istinaden aslolan diziliş, mefulün fâilden sonra gelmesidir.¹⁷

2) Mürekkep (Birleşik) Cümle: Mürekkep cümle, gramer kitaplarında büyük cümle anlamına gelen “el-Cümletü'l-kübrâ” başlığı altında verilmekle geçmekle beraber genel olarak “yapısında iki veya daha fazla cümle bulunan söz topluluğu” şeklinde tarif edilmiştir. Basit cümlede unsurları birbirine bağlayan isnâd, tektir. Fakat mürekkep cümlede birden çok isnad vardır. Mürekkep cümlelerin söz öbeklerinden biri; isim, fiil veya müevvel masdar olarak gelir. Örneğin: *الْمُعَلِّمُ يُدْرَسُ الطَّالِبُ* (Öğretmen öğrenciye ders veriyor) cümle yapısındaki kelimeler, mübtedâ olan isim (*الْمُعَلِّمُ*), fiil (*يُدْرَسُ*) ve ism'i fâil (*الطَّالِبُ*) dir. Yani bu cümlelerin yapısı iki isnaddan oluştuğu için buna ona mürekkep cümle denmiştir. Mürekkep cümle, kendi içinde isim cümlesi, fiil cümlesi, zarf cümlesi ve şart cümlesi olmak üzere dört kısma ayrılır. İsim cümlesi ve fiil cümlesine daha önce “Basit cümle” kısmında değinildiğinden ayrıca burada onlardan söz edilmeyecektir. Diğer cümlelere gelince; a) Zarf Cümlesi: Zarf sözlükte, içine herhangi bir şeyin konulduğu kap demektir. Buradan hareketle Zira işlenen eylemlerin bir manada zaman ve mekân kabının içinde işlenmesi sebebiyle diğeri için ona kendisine zarf denilmiştir. Gramer âlimleri zarfı, içinde (في) manasını barındıran zaman veya mekân anlamını içeren isim olarak tanımlamışlardır. Zarf cümlesi; ism-i zaman, ism-i mekân veya câr-mecrûr'dan oluşur. Örneğin: *حَالِدٌ أَمَامَكَ* “Halit önündedir.” cümlesinde (*حَالِدٌ*) mübtedâdır. “Emâmek” (*أَمَامَكَ*) ise zarfı mekân olup mahallen merfû olup mübtedânın haberdır. Müteallaki olan (*حَصَلَ*) fiilindeki müstetir olan zamir, zarfa döndürülmüştür ve (*حَصَلَ*) fiilinin kendisi nesyen mensiyen (tamamen düşmüş) yani mahzûftur. Bu örnek,

¹³ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hâsâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr. (Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952), 1/17; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*, 32; Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâid*, 4-15; İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 7; *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 21-23; es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 2/4-7; el-Cürçânî, *el-Cümel*, 40.

¹⁴ İbn Hişâm *Muğnil-lebîb*, 7; Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâid*, 18; es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 1/49; es-Sabbân, *Hâşiye 'âlâ şerhi'l-Üşmûni*, 1/29-40; er-Râdî, Necmü'l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâki (es-Semnâi), *Şerhu'l-Kâfiye li-Ibni Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, (Libya: Câmî'etu Kâr Yünus (Garyanus), 1975), 1/16.

¹⁵ İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 7; Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâid*, 18; es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 1/49; es-Sabbân, *Hâşiye 'âlâ şerhi'l-Üşmûni*, 1/29-40; er-Râdî, *Şerhu'l-Kâfiye li-Ibni Hâcib*, 1/16.

¹⁶ el-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Esrârü'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Behcet, (Dimaşk: Mecmau'l-İlmi'l-Arabî, 1957), 3-4; Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâid*, 18; Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudârî, *Hâşiyet'ul hudârî 'âlâ şerhi İbn Akil*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 1/14-15; el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, 21; İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 13-14; Hallü'l- me'âkid *şerhi'l-Kavâid*, 31-32; es-Sabbân, *Hâşiye 'âlâ şerhi'l-Üşmûni*, 2/29-40; er-Râdî, *Şerhu'l Kâfiye*, 1/16-17.

¹⁷ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l Hudârî 'âlâ şerhi İbn 'Akil*, 14-15; es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 1/50; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 91; el-Meylânî, *Şerhu'l-muğni*, 82-83; İbn Hişâm, *Hallü'l- meâkid şerhi'l-Kavâid*, 35.

haberi zarf olan hakîkî bir zarf cümlesi örneğidir.¹⁸ b) Şart ve Cevap Cümlesi: Şart (الشَّرْطُ) kelimesi, sözlükte alâmet, işaret ve nişan manalarına gelmekte olup çoğulu şurût ve şerâit (شُرُوطٌ - شَرَائِطٌ) dir. Ayrıca bir şeyi herhangi bir şeye gerekli kılmak, bağlamak, alışverişte bir metâ'ı bir şeye bağlamak, sebep kılmak manalarına da gelir. Bu çalışmanın ana konusunu da teşkil eden şartın terim manası ise “bir şeyin varlığı kendisine bağlı olan” demektir. Gramer âlimleri şart cümlesini kısaca şöyle tanımlamışlar: “Cezm eden veya etmeyen herhangi bir şart edatı ve cümlesi ile başlayıp cevap ile biten, kendine özel kullanıma sahip olan cümledir.” Örneğin: *إِنْ يُسَافِرُ أَحْوَكُ أَسَافِرَ مَعَهُ* (Kardeşin yolculuğa çıkarsa ben de yolculuğa ben de onunla çıkarım) cümlesi şart edatıyla birbirine bağlı, manaca birbirlerine muhtaç iki isnâddan oluşmuştur. Birincisine sebep, ikincisine ise mütesebbiplendir.¹⁹

2. ARAP DİLİNDE ŞART-CEVAP CÜMLELERİ

Şart ve cevap cümleleri bağlamında şart cümlesiyle ilgili gramer âlimlerinin ihtilaf ettiği bazı hususlar bulunmaktadır. Buna göre dil bilimcilerden Ebû Bişr²⁰ Sîbeveyhi²¹ (ö. 180/796), İbn Cinnî, İbn Yaîş,²² (ö. 643/1245) el-Müberred,²³ (ö. 286/900) ve el-Müberred'in öğrencisi İbn Serrâc²⁴ (ö. 316/929) gibi âlimler, nahiv ilminde cümlenin fiil ve isim cümlesinden ibaret olduğunu ileri sürerken bazıları ise -açıkça ifâde etmeksizin cümle ile ilgili verdikleri örneklerle- cümlenin fiil ve isimden ibaret olduğuna dair imâda bulunmaktadır.²⁵ Ancak ez-Zemahşerî, cümlenin üçüncü kısmının şart cümlesi olduğunu ileri sürmüştür. İbn Hişâm²⁶ (ö. 761/1360) ve es-Süyûtî²⁷ (ö. 911/1505) ise cümlenin müsned ve müsnedün ileyh olarak iki ögeden oluştuğunu ve bunların başında gelen edatlara itibar edilmeyip cümleyi oluşturan ögelere itibar edilmesi gerektiğini belirtmişler ve Zemahşerî'nin hilafına cümlenin üçüncü kısmının zarf cümlesi olduğunu söylemişlerdir.²⁸ Özetle cumhur, cümlenin fiil ve isim cümlesi olarak iki kısımdan oluştuğunu ifade etmişler ve şart cümlesini fiil cümlesinin kapsamına dahil etmişlerdir. ez-Zemahşerî ve onu gibi görüş ileri süren âlimler ise şart cümlesini, cümlenin müstakil üçüncü bir kısmı olduğunu savunmuşlardır.²⁹

Arap dili gramer âlimleri arasında şart cümlesinin öge ve rükünlerine dair genel anlamda bir fikir birliği vardır. Ancak onlar yine de bu konuda ihtilaf noktalarını beyan etmekten geri durmamışlardır. Bu meyanda dilbilimcilerin çoğunluğu şart-cevap cümlesinin terkiibini/oluşumunu şöyle açıklamışlardır: Şart cümlesi iki cümleden oluşup birincisine şart, ikincisine cevap cümlesi denir. ez-Zerkeşî³⁰ (ö. 794/1392) göre şart ve cezanın aslı şudur: İkincisinin meydana gelmesi (ceza) birincisine bağlı (şart) olan şeydir. Yani cevabın meydana gelebilmesi için şartın yerine gelmesi gerekir. Örneğin: *إِنْ زُرْتَنِي أَحْسِنُ إِلَيْكَ* (Beni ziyaret edersen sana iyilikte bulunacağım) cümlesinde “iyilik” (cevap) ancak “ziyaretle” (şart) elde edilir.³¹ Nahiv âlimleri Sîbeveyh, ez-Zeccâci³² (ö. 337/949) ve bunlar arasındaki nahiv âlimleri, şart cümlesiyle ilgili net bir bilgi paylaşımında bulunmasalar da onların verdikleri istişhâdlara bakıldığında özünde şart cümlesinin iki cümleden mürekkep olduğu anlaşılmaktadır. Diğer nahivcilerden el-Ferrâ³³ (ö. 207/822), el-Ahfeş³⁴ (ö. 215/830) ve el-Müberred ise şart cümlesinin müstakil bir cümle tek değil birbirine bağlı iki farklı cümleden

¹⁸ es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 1/322; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufasssal*, (Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 41; es-Sabbân, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Üşmûni*, 2/125-126; İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl 'alâ Elftiyeti İbni Malik*, 1/209-215.

¹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîli'l-fevâid ve tekmi'l-Makâsîd*, 4/66; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/265; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *İrtisâfû'd-darab min Lisâni'l-'Arab*, (Kahire: Mektebet'ül-Hâncî, 1995), 4/1862.

²⁰ Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn de denilmiştir.

²¹ es-Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), (Kahire: 1375/1955), 42-69, 108-109.

²² İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Alî b. Muhammed el-Esedî el-Halebî. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, IV, 45-50.

²³ el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdi es-Sümâlî. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), 59.

²⁴ İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), (Kahire: 1375/1955), 83.

²⁵ es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/14; İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 13-14; İbn Cinnî, *el-Hâsâis*, 1/17-18; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/18; el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdi es-Sümâlî, (Kahire: *el-Muktedâb*, Vizâretü'l-evkâf, 1994), 4/126.

²⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. Kemâleddîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), (Kahire: 1386/1967), 390.

²⁷ es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. Abdülâl Sâlim Mekrem, *Celâlüddîn es-Süyûtî ve eşeruhü fi'd-dirâsâti'l-lugaviyye*, (Beyrut: 1409/1989), 317, 322-323, 335.

²⁸ İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 13-14; *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 13.

²⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/88.

³⁰ ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfî. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 167-168.

³¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Mektebetüt-Türâs, 1958), 1/318.

³² ez-Zeccâci, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. Kemâleddîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), (Kahire: 1386/1967), 379.

³³ el-Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. Kemâleddîn el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî), (Bağdad: 1959), 97-103.

³⁴ el-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşîi el-Belhî el-Evsat. Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, (Kahire: 1968), 94-108.

oluşturduğunu ifade etmiştir.³⁵ İbn Serrâc ve daha sonra gelen es-Sîrâfî³⁶ (ö. 368/979) de şart cümlesinin iki cümleden oluştuğunu ve edatın cümlelerin başına gelerek cümlelerden birini şart ikincisini ise cevap cümlesine çevirdiğini söylemiştir.³⁷ el-Fârisî³⁸ (ö. 377/987) ve el-Fârisî'nin öğrencisi İbn Cinnî şart cümlesinin tek cümleden oluştuğunu ifade etmiştir. Bundan başka Cürcânî de onların (el-Fârisî, İbn Cinnî) bu konuda ileri sürdükleri görüşe katılmamaktadır.³⁹

Arap dili gramercileri, her cümle için şart cümlesi olamayacağını belirterek şart cümlesi için bazı şartlar belirlemişlerdir. bazı farklılıklar olmakla beraber toplam altı şart belirlenmiştir: 1- Şart cümlesinde fiilin, mana olarak mâzî veya isim olmayıp mânen muzârî fiil olması. 2- Şart cümlesinde fiilin, haberî (doğru veya yanlış yargısına sahip olması) fiil olması. 3- Şart cümlesinde fiilin, mutasarrıf (değişik şekillerde çekimlenebilen) fiil olup câmid (çekimi olmayan) olmaması gerekir. 4. Şart cümlesinde fiilin, (قَدْ) edatıyla gelmemesi.⁴⁰ 5-Şart cümlesinde şart fiilin (لَنْ) , (مَا) ve nâfiye olan (لَمَّا) edatlarıyla gelmemesi. 6- Şart cümlesinde şart fiilin, tenfîs denilen (سَيِّئٌ - سَوْفٌ) harfleriyle beraber gelmemesi.⁴¹

Cevap cümlesi, şart terkinde şart cümlesine mukabil cümleyi tamamlayan ikinci unsurdur. Yani şartın manayı ifade etmede kendisine bağlı olduğu, onsuz bir mana ifade etmediği bir nevi şartın tamamlayıcı unsurudur. Nahiv âlimleri cevap cümlesinin şartları için genel olarak şunları sıralamaktadırlar: 1- Cevap cümlesinin şartla birlikte anlam ifade etmesi gerekir. 2-Cevabın şartta olduğu gibi fiillerden oluşması gerekir. Zira cevabın varlığı şartın varlığına bağlıdır. 3- Cevap cümlesinin kendisiyle başlanan fiillerden olması (emir, nehiy, haber gibi) veya mâzî fiil olduğunda kendisini şart cümlesine bağlayan edatların (ف ve فُجَاعِيَّةٌ) bulunması gerekir. 4- Cevap cümlesinin sağladığı faydanın yeni ve şarttan daha önce elde edilmemiş olması gerekir. 5- Cevap cümlesinin şarttan sonra gelmesi gerekir. (Ancak cevabın muzârî olması gibi bazı istisnalar hâlinde önce gelmesi câizdir.)⁴²

Üç temel öğeden oluşan şart cümlesinin üçüncüsü, iki cümleyi (şart ve cevap cümlelerini) birbirine bağlayan edatlardır. Bu edatlar şartı cevaba bağlarken kendisini sebep, cevabı da müsebbep kılarlar. Edat lügatte, çekiç, törpü, kürek gibi herhangi bir işi yapmaya yarayan alete denir. İstilahî anlamına gelince edat, mantık âlimlerine göre harf gibi herhangi bir şeyle beraber gelmesi hâlinde manaya delaleti mümkün olan şeye denir. Ayrıca kelâm, arasında bağlantıyı sağlayıp başkasındaki manaya delalet eden kelimeye denir. Nahiv âlimleri ise bir kavram olarak edatı “şart edatı” veya ‘âtîf harfi” gibi cümleler arasındaki bağlantıyı sağlayan kelime” şeklinde açıklamışlardır. Gramer âlimlerinden el-Endelüsî⁴³ (ö. 672/1274) şart edatını “İki cümle arasındaki bağlantıyı sağlayıp cümlelerin birincisini sebep, ikincisini müsebbep kılan kelimeler.” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî⁴⁵ (ö. 745/1344) ise, “Şart edatları, cümleyi başka bir cümleye bağlayan kelimeler olup birincisini sebep ikincisi mütebebbip kılan edatlardır ve sadece müstakbel anlam taşıyan kelimelerde olur.” demiştir.⁴⁶ İbnü'l-Hâcib⁴⁷ (ö. 646/1249) mücâzât kelimeleri (şart edatlarını), “birinci fiili sebep ikinciyi müsebbep kılmak için iki fiilin başında gelen kelimeler” şeklinde olarak tanımlamıştır.⁴⁸

³⁵ es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/82; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân garibü'l-Kur'ân*, (Beirut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1985), 1/162; el-Müberred, *el-Muktedâb*, 4/126; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-nahv*, (Beirut: Daru'l-Emel, 1984), 319-342.

³⁶ es-Sîrâfî, Ebû Saïd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. Ebû Saïd, *Ahbarü'n-nahviyyine'l-Basriyyin* (nşr. M. İbrâhim el-Bennâ), (Kahire: 1405/1985), 5-21.

³⁷ Ebû Saïd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu' kitabi Sibeveyhi*, (Beirut: Mecma'u-Lugat'il -'Ârabiyye, 2008), 3/227-244; Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl b. Serrâc el-Bağdâdî, *el-Usûlü fin-nahv*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 2/44-45.

³⁸ el-Fârisî, Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, (Kahire: 2009), 1/273-275.

³⁹ Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-İdâhu'l-'âduği*, thk. Hasan Şazeli Ferhûd, (Riyad: Mektebetu'n-nûr, 1969), 169; İbn Cinnî, *el-Hâsâis*, 3/178; el-Cürcânî, *el-Cümel*, 40-44.

⁴⁰ Bu edat, kesinlik ifâde ederken şart ise herhangi bir şeyin kesin olmamakla birlikte muhtemel olmasını ifâde eder.

⁴¹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu't-Teshîli'l-fevâid ve tekmîli'l-Makâsid*, thk. Abdurrahman es-Seyyid, (Kahire: Dâru Hicr, 1990), 3/74; Abdullah b. Sâlih b. Fûzân, *Te'cil'un-nedâ bi şerhi Kâtr'in-nedâ*, (Riyad: Dâr İbn'il-Cevzi, 2009), 67.

⁴² es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 2/59; el-Müberred, *el-Muktedâb*, 2/48; İbn Hişâm, *Şuzürü'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, (İstanbul: Mektebet'ul-İslâmiyye, 1965), 338-342; Abdülganî ed-Dakr, *Mu'cemu'l-kavâid il-'arabi*, (Beirut: Dâr'ul-Kalem, 1986), 51; Yusuf Seydâvî, *el-Kefâf*, (Şam: Dâr'ul-Fikr, 1999), 1/84; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 9/2; İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb*, 856.

⁴³ el-Endelüsî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî. Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, (Kahire: 1968), 309-317.

⁴⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 7/42.

⁴⁵ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyin* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), (Riyad: 1986), 290-292.

⁴⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, 4/1862.

⁴⁷ İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, (Kahire: 1968), 343-346.

⁴⁸ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus b. Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilm'in-nahv*, thk. Salih Abdulazîm, (Kahire: Mektebet'ul-Âdâb, 2010), 2/252; Hüseyin eş-Şazeli, *el-Edevât'un-nahviyye ve Te'addudu me'âni' hel-vazifiyye*, (İskenderiyye: Dâr'ul-Ma'rife, 1989), 1/24.

3. KUR'ÂN-I KERİM'DE CEZM EDEN ŞART EDATLARI VE KULLANIMLARI

Cezm eden edatlar genel olarak on bir adet olup cezm etmek sûretiyle iki muzâri fiilin ya da onların yerine geçecek kelimelerin başına gelirler. Kur'ân'daki cezm eden şart edatlarından üç tanesi -ki onlar, (إِنَّمَا - مَتَى) - (أَيَّانَ) 'dir- sadece sekiz yerde geçtiği hâlde bu görevini yaptıklarına yani fiilleri cezm ettiklerine rastlanılmamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen söz konusu cezm eden şart edatları şunlardır:

(إِنْ - مَن - مَا - مَهْمَا - أَيُّ - أَيَّن - حَيْثُمَا - أَيْ). Bu edatlar: farklı sûrelerde olmak üzere 774 âyette, 879 defa geçmektedir.

Cezm eden şart edatlarının kullanıldıkları sûre ve âyetlerin sayıları icmâlen şu şekildedir:

1-Kur'ân'da şart edatı (إِنْ) nakıs fiillerle beraber 47 sûrede, 141 âyette, 162 defa farklı kiplerle yer almaktadır. Bu edat mâzî fiillerle (nakıs fiiller hariç) beraber 54 sûrede, 197 âyette ve 221 defa farklı kiplerle zikredilmiştir. Muzâri fiillerle (nakıs fiiller hariç) beraber ise 45 sûrede, 148 âyette, 171 defa farklı kiplerle kullanılmıştır.

2- Kur'ân'da şart edatı (مَنْ) nakıs fiillerle beraber 10 sûrede, 17 âyette ve 18 defa farklı kiplerle yer almaktadır. Mâzî fiillerle (nâkıs fiiller hariç) beraber 38 sûrede, 87 âyette ve 108 defa farklı kiplerle zikredilirken muzâri fiillerle (nâkıs fiil hariç) beraber 41 sûrede, 141 âyette ve 151 defa farklı kiplerle istimal edilmiştir.

3- Kur'ân'da şart edatı (مَا) mâzî fiillerle 10 sûrede, 16 âyette ve 19 defa farklı kiplerle zikredilmiştir. Bu edat muzâri fiillerle 6 sûrede, 12 âyette ve 15 defa farklı kiplerle 4- Kur'ân'da şart edatı (مَهْمَا) mâzî fiillerle 1 sûrenin 1 âyetinde kullanılmıştır.

4- Kur'an'da şart edatı (مَهْمَا) mâzî fiillerle 1 sûrenin 1 âyetinde kullanılmıştır.

5- Kur'ân'da şart edatı (أَيُّ) mâzî ve muzâri fiillerle birlikte 2 sûrede, 2 âyette ve birer defa geçmektedir.

6- Kur'ân'da şart edatı (أَيَّن) nakıs fiillerle 5 sûrede, 5 âyette, 5 defa farklı kiplerle zikredilirken Bu edat mâzî (nakıs fiil hariç) fiillerle 2 sûrede, 2 âyette, 2 defa farklı kiplerle yer alırken; muzâri (nakıs fiil hariç) fiillerle 2 sûrede, 2 âyette, 2 defa farklı kiplerle istimal edilmiştir.

7- Kur'ân'da şart edatı (حَيْثُمَا) nakıs fiillerle 1 sûrede, 2 âyette ve 2 defa farklı kiplerle kullanılmıştır.

8- Kur'ân'da şart edatı (أَيْ) mâzî fiillerle 1 sûrede, 1 âyette ve 1 defa geçmektedir. Bu edatlar ve geldiği sûreler kendi başlığı altında detaylı bir şekilde zikredilecektir.⁴⁹

İsimleri zikredilen edatların (harf veya isim) anlamları ve özellikleri şu şekildedir.

إِنْ (İN /eğer/şâyet...-se/sa): Mutlak ta'lik (bağlama, askıya alma.) manasını taşır. Dilbilimci Halil b. Ahmed⁵⁰ (ö. 175/791) bu edata cezm eden edatların merkezi (anası) derken, el-Müberred ise “cezânın aslı” demiştir.⁵¹ Diğer taraftan Nahiv âlimi el-Fârisî de bu edatı “cezâ harfi” ile adlandırmıştır.⁵² Bu edatın harf olması konusunda ise nahiv âlimleri arasında bir ittifak vardır. Ayrıca bu edatın zaman, mekân, akıllı olan veya olmayana delalet etme konusunda fark olmaksızın mümkün olan her şeyde kullanılması çoğunluktadır.⁵³

مَنْ (Men /...sen, kim, kimseler): Nahiv âlimlerinden Sîbeveyh, el-Müberred, İbn Serrâc, İbn Cinnî, Ebû Alî el-Fârisî, Ebû'l-Hüseyn el-Mağribî⁵⁴ (ö. 628/1231) ve Ebû'l-Bekâ, (مَنْ) edatının iki fiili cezm eden ism-i şart

⁴⁹ Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî, *et-Tibyân fi 'i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâ'uh, 1976), 1/14-234; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, thk. Âdil Abdulmevcûd, Ali Muhammed Ma'rad, (Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1993), 1/448-450; Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râb'ul-Kur'ân ve beyânuhu*, (Beyrut: Dâr'u İbn Kesîr, 1992), 1/21-452; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel fi 'i'râbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâr'ur-Raşîd, 1995), 1/31-521; Abdülvâhid Salih Behcet, *el-I'râbü'l-mufasssal li-kütâbillahi'l-mürettel*, (Amman: Dâr'ul-Fikr, 1993), 2/38-39; Muhammed Abdülhâlik 'Udeyme, *Dirâsât'un li-Uslûb'il-Kur'ân'il-Kerîm*, (Kahire: Dâr'ul-Hadîs, 1972), 1/619-620; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûf'il-me'ânî fil-Kur'ân'il-Kerîm*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1/ 379-381; Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebî'l-İz b. Reşîd el-Hemedânî, *el-Kitâbü'l-ferîd fi 'i'râb'il-Kur'ân'il-Kerîm*, thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Fetih, (Medine: Dâr'uz-Zemân, 2016), 1/97-614.

⁵⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî (el-Fürhûdî), İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (Kahire: 1348,) s. 69-71, 82.

⁵¹ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîr*, 1/4-5; el-Müberred, *el-Muktedâb*, 1/346.

⁵² el-Fârisî, *el-İdâhu'l-âduđî*, 169.

⁵³ es-Süyûtî, *Hem'ul-hevâmi*, 1/449; Ali Tevfik el-Hamed-Yusuf Cemil ez-Za'bi, *el-Mu'cem'ul-vâfi fi edevât'in-nahv'il-ârabî*, (Ürdün: Dârü'l-Emel, 1993), 79; el-Murâdî, *Tevzîh'ul-mekâsîd vel-mesâlik bi Şerhî Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/1274; Nâyif Marûf, Mustafa el-Cevzû, *el-Mu'cem'ul-vasîf fil-'irâb*, 65-66.

⁵⁴ Ebû'l-Hüseyn (Ebû Zekeriyâ) Zeynüddîn Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, IV, 44-45.

olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁵ Bu itibarla mezkûr edat, bazı nahivciler tarafından “(مَنْ) Müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi’ farkı olmaksızın cezm eden ism-i şart edatıdır” şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁶

مَا (Mâ /...se, -dığı sürece, her hangi): (مَا) edatı şart cümlesinde müphem olan zann ile kesin olmayıp muhtemel olan şeylere delalet etmesine rağmen kendisinde aslolan akıllı olmayanlara delalet etmesidir. Dolayısıyla mezkûr edat genelde akıllı olmayanlar için kullanılıp cezm eden ism-i şarttır. Bazen akıllılar için de kullanılıp manaca (مَنْ) edatından daha geneldir. Sîbeveyhi “*el-Kitâb*” adlı eserinde, (مَا) edatının (مَنْ) gibi olduğunu söylemekle birlikte fakat (مَا)’nın müphem olup her şey için kullanılabilirdiğini ifade etmiştir.⁵⁷

مَهْمَا (Mehmâ /...se, her ne): Dilbilimciler arasında (مَهْمَا) konusunda bazı ihtilaflar söz konusudur. Netice itibariyle bütün ihtilaflardan çıkan sonuç, (مَهْمَا) edatının yüklendiği hakikî manasının onun kendisinin cümlede sözlük açısından kullanılması sonucunda ortaya çıkmasıdır. Söz konusu hakiki mana ise şu şekildedir; (مَا) ‘dan oluşan (مَهْمَا) edatındaki birinci (مَا)’nın şart için olduğu, sonradan bitişen ve zâide olan ikinci (مَا)’nın te’kîd için olmadığı, şart olan (مَا)’ya “sınırsızlık” manasını ilave ettiği görülmektedir. Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed’e (مَهْمَا)’nın aslını sorduğunda verdiği cevap, “(مَا) edatının (إِنْ) (مَتَى) ve (أَيْنَ) ile beraber gelemediğinden kendisine (مَا) eklenip (مَا مَا) şeklini aldığı ancak aynı harflerin peşpeşe telaffuzu zahmetli olduğundan ilk (مَا)’nın elifi hâ harfine dönüştürülmesiyle (مَهْمَا) şeklini alır” şeklinde olmuştur.⁵⁸

أَيُّ (Eyyü /...se, hangi, hangisi?): Şart edatları arasında müphem ve belirsizlik açısından en kapalı olan edattır. Zira manası muzâf olduğu şeye göre değişmektedir. Bazen kendisine (مَا) edatının eklenmesiyle ibhâmlığı (belirsizliği) daha da artmıştır.⁵⁹

أَيْنَ (Eyne /...se, nerede, nereye?): Nahiv âlimlerinin cumhûru (Sîbeveyh, el-Müberred, İbn Ya’îş, ez-Zeccâcî, Ebû Hayyân, Şelevbîn el-Kebîr⁶⁰ (ö. 645/1247), İbn Mâlik, es-Süyûtî ve ez-Zerkeşî vd.) (أَيْنَ) edatının ism-i şart olan müphem mekân isimlerinden olduğunu ve sadece mekânlar için kullanıldığını söylemişlerdir. Ayrıca ittifak edilen görüşe göre (أَيْنَ) edatı şart manasını içermekte ve müphem (belirsiz) zarfı mekân için kullanılmaktadır. Genellikle de kendisine bitişen (مَا) edatı müphemlik ve umûm manasını artırmaktadır.⁶¹

حَيْثُمَا (Haysumâ /... her nerede ise... her nereye... ise): Nahiv âlimlerinin ittifakıyla (حَيْثُمَا) edatı müphem/belirsiz mekân için kullanılan ism-i şarttır. Onun akabinde gelen cevap cümlesi, ancak (مَا) edatıyla beraber kullanıldığında zikredilir. Dolayısıyla (حَيْثُمَا) edatının aslı (حَيْثُ) olup sonradan (مَا)’nın kendisine bitişmesiyle (حَيْثُمَا) izâfeden engellenmiştir. Mezkûr edat müphem zarfı mekân için kullanılıp muzâf ileyhîn kendisini açıklar. Bazen zarfı zaman için de kullanılmaktadır.⁶²

أَنَّى (Ennâ /...se, nasıl, nasılda, ne zaman): Şart manasını kapsamakta olup umûm manasını ifade etmekle beraber zarfı mekân için kullanılan câzim ism-i şart edatıdır. Bu edat, şart edatı olan (أَيْنَ), (أَتَى) ve (كَيْفَ)’nin yüklendiği anlamlara gelmekle birlikte anlam bakımından (أَيْنَ)’den daha geneldir.⁶³

Şimdiye kadar Kur’ân’da geçen cezm edatların mâhiyetleri ve anlamları kısaca açıklanmıştır. Aşağıda ise bu edatların âyetlerdeki kullanım şekilleri, birer örnek ışığında incelenerek gramer açısından kısaca tahlilleri yapılacaktır.

3.1. (إِنْ)

Örnek âyet: *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي... “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki...”*⁶⁴

A- Şart Edatı: Âyetteki (إِنْ) cezm eden şart edatıdır. Sükûn üzerine mebnî i’râbdan mahalli olmayan harftir.

⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 334; es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/57; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4/1864.

⁵⁶ es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/57; İbnü’s-Serrâc, *el-Usûlü’l-fî’nahv*, 2/160; İbn ‘Âkîl, *Şerh’u İbn ‘Âkîl*, 2/373; es-Sabbân, *Hâşiye ‘âlâ Şerhi’l-Üşmûni*, 2/91.

⁵⁷ es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/59; Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 4/92; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 367.

⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerh’ul-Kâfiyeti’ş-şâfiye*, 3/1621; el-Müberred, *el-Muktedâb*, 2/50-51; es-Süyûtî, *Hem’ul-hevâmi*, 1/57; Nâyif, *el-Mu’cem’ul-vasit fil-irâb*, 281-283.

⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi’n-nahv*, 189; Nâyif, *el-Mu’cem’ul-vasit fil-irâb*, 75-76; Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 4/119; el-Uşmûni, *Şerh’ul-üşmûni ‘âlâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/582; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4/1868.

⁶⁰ Şelevbîn el-Kebîr, Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Abdillâh el-Ezdi el-İşbilî en-Nahvî. İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-ruvât*, II/332-335.

⁶¹ es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/58; el-Müberred, *el-Muktedâb*, 1/348; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 105; ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi’n-nahv*, 210; Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/355, 4/199.

⁶² el-Müberred, *el-Muktedâb*, 2/54; Nâyif, *el-Mu’cem’ul-vasit fil-i’râb*, 129; Ebû Hayyân, *Tefsîru’l-Bahri’l-Muhît*, 1/155; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4/1867.

⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi san’at’il-i’râb*, 1/218; es-Süyûtî, *Hem’ul-hevâmi*, 2/57; el-Uşmûni, *Şerh’ul-üşmûni ‘âlâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/12.

⁶⁴ Âl-i İmrân: 3/31.

B- Şart Fiili: Âyetteki (كُنْتُمْ) fiili, nâkıs malûm mâzî fiili olup sükûn üzerine mebnidir. Nâkıs fiildeki (و) harfi tahfif ve iki sakin harfin buluşmasından dolayı hafz edilmiştir. Nâkıs malûm mâzî fiil cümlesi mahallen meczûm edata şart fiili olmuştur. Nâkıs fiile muttasıl olan (ت) harfi merfû harekeli zamir olup damme üzerine mebnî isim olmuştur. Fiile bitişik olan sondaki (م) harfi ise cem'i müzekker alâmetidir. Akabindeki malûm muzâri fiil cümlesi olan (تُحِبُّونَ اللَّهَ) ise mezkûr fiile haber olmuştur.

C-Şartın Cevabı: Âyette cevap cümlesinin bağlaç (ف) 'sıyla gelen (فَاتَّبِعُونِي), emir fiili olup (ن) harfinin kendisinden düşmesiyle mebnidir. Kendisine muttasıl olan (و) harfi fâil, (ن) harfi vikâye (fiilin son harfini kesra harekesinden koruyan) için olup (ي) harfi ise mefûlun bih olmuştur. Cümle mahallen meczûm şart edatına cevap olmuştur. Neticede şart ve cevap cümlelerinin her ikisi de âyette zikredildiği görülmektedir.⁶⁵

3.2. (مَنْ)

Örnek âyet: *“...Kim benim gönderdiğim rehberine uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”*⁶⁶

A-Şart Edatı: İstinâfiyye (ف) 'sıyla (ف), (bir görüşe göre ise bağlaç harfidir) başlayan (مَنْ) cezm eden şart edatıdır. Sükûn üzerine mebnî mahallen merfû' ism-i şart olup mübteda olmuştur.

B-Şart Fiili: Âyetteki (تَبِعَ) malûm mâzî fiili, fetha üzerine mebnî olup fâili müstetirdir. Akabindeki (هُدَايَ) fiilin mefûlu olmuştur. Mâzî olan (تَبِعَ) fiili ise mahallen meczûm olup edatın şart fiili olmuştur. Şartın fiili ve cevap olan (تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) cümlesi mahallen merfû' mezkûr (مَنْ) mübtedaya haber olmuştur.

C-Şartın Cevabı: Âyetteki (فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ) cümlesi ise bağlaç (ف) 'sı ve nefiy edatıyla başlamıştır. Cümledeki (خَوْفَ), damme ile merfû' nefiy edatına isim, car-mecrûr olan (عَلَيْهِمْ) müteallaki olan fiille mahallen merfû' haber olmuştur. Cümle mahallen meczûm şart edatının cevabı olmuştur.⁶⁷

3.3. (مَا)

Örnek âyet: *“...De ki: “Harçayacağınız mal, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır...”*⁶⁸

A- Şart Edatı: Âyette geçen (مَا), cezm eden şart edatıdır. Sükûn üzerine mebnî mahallen mansûb ism-i şarttır. Kendisinden sonra gelen (أَنْفَقْتُمْ) mâzî fiiline mukaddem mefûl olmuştur.

B- Şart Fiili: Âyetteki (أَنْفَقْتُمْ), merfû' harekeli zamirle muttasıl olduğundan sükûn üzerine mebnî malûm mâzî fiili olup edatın şart fiili olmuştur.

C- Şartın Cevabı: Bağlaç (ف) 'sıyla başlayan (فَلِلذَّالِيْنَ وَالْأَقْرَبِيْنَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِيْنَ وَابْنِ السَّبِيلِ) câr-mecrûrdan müteşekkil isim cümlesi olup mahallen meczûm şart edatının cevabı olmuştur.⁶⁹

3.4. (مَهْمَا)

Örnek âyet : *“Ve dediler ki: “Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”*⁷⁰

A-Şart Edatı: Âyette geçen (مَهْمَا) cezm eden şart edatıdır. Basralı nahivcilerin cumhûruna göre sükûn üzerine mebnî mahallen merfû' mübteda olan ism-i şarttır. Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Yebkâ b. Yusuf (ö. 1147/1737) gibi âlimlere göre ise sükûn üzerine mebnî şart harfi olup i'râbdan mahalli yoktur.⁷¹

B-Şart Fiili: Âyetteki (تَتَأْتِنَا), malûm muzâri fiili olup son harfin (illet harfi) düşmesiyle meczûm edatın şart fiili olmuştur.

⁶⁵ Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 1/448-450; ed-Derîş, *İ'râb 'ul-Kur'an*, 1/492-494; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 2/155-157; Behcet, *el-İ'râbü'l-mufasssal*, 2/38-39; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/50-52; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/379-381; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râb 'il-Kur'an 'il-Kerim*, 2/38-39.

⁶⁶ Bakara: 2/38.

⁶⁷ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 1/54-56; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 1/311-325; ed-Derîş, *İ'râb 'ul-Kur'an*, 1/87-89; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 1/108-110; Behcet, *el-İ'râbü'l-mufasssal*, 1/12-411; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/1020-1021; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râb 'il-Kur'an 'il-Kerim*, 1/235-238.

⁶⁸ Bakara: 2/215.

⁶⁹ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 1/172-173; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 2/142-163; ed-Derîş, *İ'râb 'ul-Kur'an*, 1/317-319; Mahmûd Sâfi, *el-Cedvel*, 1/442-444; Behcet, *el-İ'râbü'l-mufasssal*, 1/279-281; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/964-965; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râb 'il-Kur'an 'il-Kerim*, 1/497-498.

⁷⁰ A'râf: 7/132.

⁷¹ Behcet, *el-İ'râbü'l-mufasssal*, 4/69-70.

C-Şartın Cevabı: Bağlaç (ف) 'sı ve nefiy edatıyla başlayan (فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ) cümlesi, isim cümlesidir. Merfû munfasıl zamiri olan (نَحْنُ) damme ile mebnî mahallen merfû' nefiy edatına isim olmuştur. Câr-mecrûr olan (لَكَ) muahhar habere müteallik olurken -cemi' müzekker olup câr-mecrûrdan oluşun- (بِمُؤْمِنِينَ) kelimesi ise mezkûr edata haber olmuştur. Cümle mahallen meczûm şart edatının cevabı şeklindedir.⁷²

3.5. (أَيُّ)

Örnek âyet: ... أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ... “...Hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur...”⁷³

A- Şart Edatı: Âyette geçen (أَيُّ) cezm eden şart edatı olup fetha ile mansûb ism-i şarttır. Kendisinden sonra gelen (تَدْعُوا) muzâri fiiline mukaddem mefûlün mefûlün bihtir.

B- Şart Fiili: Âyetteki (مَا تَدْعُوا) cümlesindeki (مَا) tekîd için olup zâidedir. (تَدْعُوا) fiili, malûm muzâri fiili olup son harfin düşmesiyle meczûm edata şart fiili olmuştur. Fiile muttasıl olan (و) zamiri ise mahallen merfû' fâildir.

C- Şartın Cevabı: Bağlaç (ف) 'sıyla başlayan (فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى) isim cümlesidir. Câr-mecrûr olan (لَهُ) mahzûf mukaddem habere müteallik olur. Muahhar mübteda ise (الْأَسْمَاءُ) kelimesi, muahhar mübtedadır ve kendisine bitişik (الْحُسْنَى) ise sıfattır. Cümle mahallen meczûm şart edatının cevabı olmuştur.⁷⁴

3.6. (أَيْنَ)

Örnek âyet: ... أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعاً ... “...Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir...”⁷⁵

A- Şart Edatı: Âyette geçen (أَيْنَ) 'daki (أَيْنَ) cezm eden şart edatı olup fetha üzerine mebnî mahallen mansûb zarf-ı mekân ism-i şarttır. Edata bitişik olan (مَا) ise tevkîd için olup zâidedir.

B- Şart Fiili: Âyetteki (تَكُونُوا) nâkıs muzâri fiili olup son harfin düşmesiyle lafzen meczûm edatın şart fiili olmuştur. Fiile muttasıl olan (و) zamiri mahallen merfû' isimdir. Nâkıs fiilin haberi ise cümleden düşürülmüştür.

C- Şartın Cevabı: Âyetteki (يَأْتِ) muzâri fiili olup son harfin (illet harfi) düşmesiyle lafzen meczûm şart edatının cevabı olmuştur. Câr-mecrûr olan (بِكُمْ) fiile mütealliktir. Lafzatullâh (اللَّهُ) kelimesi, damme ile merfû' fâil ve (جَمِيعاً) kelimesi ise fetha ile mansûb haldir.⁷⁶

3.7. (حَيْثُ)

Örnek âyet: ... وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ... “...nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin...”⁷⁷

A- Şart Edatı: Âyetteki (وَحَيْثُ) 'daki (وَحَيْثُ) harfî istinâfiye için olup (حَيْثُ) ise cezm eden şart edatıdır. Damme üzerine mebnî mahallen mansûb zarf-ı mekân ism-i şarttır. Mahzûf mukaddem habere müteallik olur. Edata bitişik olan (مَا) ise tevkîd için olup zâidedir.

B- Şart Fiili: Âyetteki (كُنْتُمْ) nâkıs mâzî fiili olup sükûn üzerine mebnî mahallen meczûm edatın şart fiili olmuştur. Kendisine bitişik olan (ت) zamiri ise mahallen merfû' nâkıs fiile isimdir.

C- Şartın Cevabı: Bağlaç (ف) 'sıyla başlayan (فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ) cümlesindeki (فَوَلُّوا) emir fiili olup (ن) harfinin hazfî üzerine mebnîdir. Kendisine muttasıl (و) harfî mahallen merfû' fâildir. (وُجُوهَكُمْ) kelimesi fetha ile mansûb mefûlün bihtir. (ك) harfî damme üzerine mebnî mahallen mecrûr muzâfun-iley olup (م) harfi ise cemi' müzekker alâmetidir. Cümle mahallen meczûm şart edatının cevabı olmuştur.⁷⁸

⁷² el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 1/590; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 4/364-378; ed-Dervîş, *Î'râb 'ul-Kur'ân*, 3/431-439; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 5/52-54; Behcet, *el-Î'râb 'ul-mufasssal*, 4/69-70; Muhammed Abdülhâlik 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/1104; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî Î'râb 'il-Kur'ân 'il-Kerim*, 3/112-113.

⁷³ İsrâ: 17/110.

⁷⁴ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 2/836; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 4/65-89; ed-Dervîş, *Î'râb 'ul-Kur'ân*, 4/340-342; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 8/133-137; Behcet, *el-Î'râb 'ul-mufasssal*, 6/340-342; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/443-447; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî Î'râb 'il-Kur'ân 'il-Kerim*, 4/235-236.

⁷⁵ Bakara: 2/148.

⁷⁶ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 1/126-127; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 1/590-627; ed-Dervîş, *Î'râb 'ul-Kur'ân*, 1/210-212; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 1/301-305; Behcet, *el-Î'râb 'ul-mufasssal*, 1/90-192; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/442; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî Î'râb 'il-Kur'ân 'il-Kerim*, 1/410-411.

⁷⁷ Bakara: 2/144.

⁷⁸ Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 1/590-627; ed-Dervîş, *Î'râb 'ul-Kur'ân*, 1/205-208; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 1/294-297; Behcet, *el-Î'râb 'ul-mufasssal*, 1/184-186; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/631; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fî Î'râb 'il-Kur'ân 'il-Kerim*, 1/450-456.

3.8. (أَنْتَى)

Örnek âyet: ... فَأَتُوا حُرَّتَكُمْ أَنْتَى شَيْئَكُمْ... “...ekeneginize hangi taraftan isterseniz oradan varın...”⁷⁹

A- Şart Edatı: Âyetteki (أَنْتَى) edatı ile ilgili ihtilaflar söz konusudur. Bazı âlimler, bu edat için istihâm anlamında olan (كَيْفٌ) manasındadır derken, kimileri ise zarf-ı mekân için olduğunu söylemiştir. Bazı âlimler ise onun hakkında cezm eden şart edatı olup sükûn üzerine mebnî ism-i şarttır demiştir.

B- Şart Fiili: Âyetteki (شَيْئَكُمْ), malum mâzî fiili olup kendisine merfû' zamir muttasıl olduğundan sükûn üzerine mebnidir. Zamir (ت) ise damme üzerine mebnî mahallen merfû' fâildir. (م) harfi ise cemi' müzekker alâmetidir. Cümle mahallen meczûm edatın şart fiilidir.

C- Şartın Cevabı: Âyette mana kabilinden zikredilerek cümleden düşürülen ve bağlaç (ف) 'sıyla başlayan (فَأَتُوا حُرَّتَكُمْ) cümlesindeki (فَأَتُوا) emir fiili, (ن) harfinin hazfî mebnidir ve kendisine muttasıl (و) zamiri mahallen merfû' fâildir. (حُرَّتَكُمْ) fetha ile mansûb olup fiile mefûlün bih olurken kendisine bitişik olan (م) harfi cemi' müzekker alâmetidir. Emir fiil cümlesi mahallen meczûm şart edatının cevabı olmuştur.⁸⁰

4. SONUÇ

Cezm eden edatlar genel olarak on bir adet olup cezm etmek sûretiyle iki muzâri fiilin ya da onların yerine geçecek kelimelerin başına gelirler. Kur'an'daki cezm eden şart edatları ise sadece sekiz adettir. Bunlardan (مَتَى - إِذْمًا - أَيَّانَ), fiilleri cezm etmelerine rağmen Kur'an'da örneklerine rastlanmamıştır.

Şart edatları harf ve isim olmak üzere ikiye ayrılır. İsim olan edatlar da kendi içinde zarf olanlar ve zarf olmayanlar olarak taksim edilir. Ayrıca üzerinde geldiği ma'mülde amel edip etmeme açısından “cezm eden veya cezm etmeyen” edatlar olmak üzere iki gruba ayrılır. Şart edatlarından cezm vasfı ve diğer özellikleri sebebiyle dikkatleri en çok celp eden cezm eden edatlar olmuştur. Bu edatlardan en çok dikkat çeken de hiç şüphesiz (إِنْ) edatıdır. Nahiv âlimlerinin ittifakıyla harf kabul edilen (إِنْ) edatına kendisine şart edatlarının annesi anlamına gelen (أُمُّ الْأَدْوَاتِ) denilmektedir. Şart edatları arasında Kur'an'da yüzde kırk gibi bir oranla en çok zikredilen mezkûr (إِنْ) edatı hiçbir zaman “cezm” ve “şart” sıfatından da ayrılmamaktadır. Oysa diğer şart edatlarının bazen kendi aslı manalarından ayrılmaları söz konusu iken (إِنْ) edatında böylesi bir durum mümkün değildir. Söz konusu (إِنْ) edatı genelde meydana gelmesi mümkün veya kesin olan şeylerde kullanılmaktadır. Çok nadir olarak da vukuu mümkün olmayan manalarda da kullanılır. Şartıye olan (إِنْ) edatı, herhangi bir şeyin meydana gelmesini diğer bir başka şeye bağlar. Cezm eden edatlardan dikkat çeken bir diğeri ise (مَنْ) edatıdır. (مَنْ) edatı, iki fiili cezm eder ve ip cümledeki kullanımı açısından da bütün akıllılar (أُولَى الْعِلْمِ) için kullanılır. Kur'an'da çoğunlukla şartıye manasına gelmekle birlikte da çokça zikredilmekle beraber bazen de onunla mevsûle anlamı da kastedilir. Bu edatın bazı lügavî unsurlardan dolayı başında geldiği fiiller çeşitlilik arz etmektedir. Genelde (مَنْ) edatı Kur'an'da şu fiillerle kullanılmıştır:

- 1-Şartın fiili ve cevabı mâzî olarak gelmesi.
- 2-Şartın fiili ve cevabı muzâri olarak gelmesi.
- 3-Şartın fiili mâzî, cevabı emir kipi olarak gelmesi.
- 4-Şartın fiili mâzî, cevabı muzâri olarak gelmesi.
- 5-Şartın fiili muzâri, cevabı mâzî olarak gelmesi.
- 6-Şartın fiili (كَانَ) ile mansûb isim cümlesi, cevabı normal isim cümlesi olarak gelmesi.
- 7-Şartın fiili fiil cümlesi, cevabı isim cümlesi olarak gelmesi.
- 8-Şartın fiili isim cümlesi, cevabı fiil (mâzî-muzâri) cümlesi olarak gelmesi.

(إِنْ) ve (مَنْ) edatlarında olduğu gibi diğer cezm eden şartları da kendilerine ait olan manaları başında geldikleri farklı kiplerdeki âyetlere aktarıp cümle içerisindeki konuma göre yer almaktadırlar.

KAYNAKÇA

Abdülkâhir el-Cürçânî, Ebû Bekr Abdîrahmân b. Muhammed, *el-Cümel*. Thk. Ali Haydar, Dımaşk: Mecme'ul-Luğâtî'l-'Arabiyye, 1972.

⁷⁹ Bakara: 2/223.

⁸⁰ el-'Ukberî, *et-Tibyân*, 1/178-179; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, 1/180-184; ed-Dervîş, *İ'râb'ul-Kur'an*, 1/330-333; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel*, 1/464-466; Behcet, *el-I'râbü'l-mufasssal*, 1/294-296; 'Udeyme, *Dirâsât*, 1/619-620; eş-Şerîf, *Mu'cem*, 1/432; el-Müntecib el-Hemezânî, *el-Kitâbü'l-Ferîd fi İ'râb'ul-Kur'an'il-Kerim*, 1/511-512.

- Ahmed el-Câmî, Nureddîn Abdurrahmân İbn el-Horâsânî. *el-Fevâidu 'z-ziyâiyye ma'a şerhihi ferhu'n-nâmî*. Pakistan: Mektebetu'l-Medine, 2014.
- Behcet, Abdülvahid Salih. *el-İ'rabü'l-mufasssal li-kitâbillahi'l-mürettel*. 12 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Dusûkî, Mustafa Muhammed 'Arefe. *Haşiyetu'l-Dusûkî 'âlâ muğnil-lebîb 'an kutubi'l e'ârib*. Thk. Abdusselâm Muhammed Emîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Derviş, Muhyiddîn. *İ'râb'ul-Kur'ân ve beyânuhu*. 9 Cilt. Humus: Dâru İbn Kesîr, 1992.
- Enbârî, Ebû'l-Bekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esrârü'l-Arabiyye*. Thk. Muhammed Behcet. Dimaşk: Mecmau'l-İlmi'l-Arabî, 1957.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muħîf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, 1993.
- Ezecî, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî el-Bağdâdî. *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Kahire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâ'uh, 1976.
- Mahmûd Sâfî. *el-Cedvel fi i'rabi'l-Kur'ân*, 16 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Raşîd, 1995.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-Hemedânî, *Şerh'u-İbni 'Akil 'âlâ elfiyeti İbni Malik*. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'â*. Thk. Kazım Bahru'l-Mercân. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1996.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-İdâhu'l-âdudî*. Thk. Hasan Şazelî Ferhûd, Riyad: Mektebetu'n-Nûr, 1969.
- Hemedânî, Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-İz b. Reşîd. *el-Kitâbü'l-ferîd fi i'râb'il-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Fetîh. 6 Cilt. Medine: Dâru'z-Zemân, 2016.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hâsâis*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn Abdullâh Ebu Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî. *Muğnil-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*. Thk. Muhammed Abdüllatif. Kuveyt: Silsiletü-Turâsiyye, 2000.
- İbn Hişâm, Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî. *Şerh-u Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Mektebetü Dârül-Fikr, 2009.
- İbn Hişâm, Cemâleddin Abdullâh Ebû Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî. *Hallü'l-meâkid şerhü'l-kavâ'id*. Diyarbakır: Mektebetu's-Seyda, 2013.
- İbn Hişâm, Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî. *Şuzûrû'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1965.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu't-Teshîli'l-fevâid ve tekmi'l-makâsid*. Thk. Abdurrahman es-Seyyid, Kahire: Dâru Hicr, 1990.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûlü fin-nahv*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İstirâbâzî, Radiyuddin Muhammed b. el-Hasen. *Şerhü'l-Kâfiye li-İbn Hâcib*. Thk. Yusuf Hasan Ömer. Libyâ: Câmî'atu Kâr Yûnus (Garyanus), 1975.
- İbn Yaîş, Muhammed el-Esedî el-Halebî. *Şerhu'l-Mufasssal*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Meylânî, Bedreddin Muhammed b. Abdürrahim b. el-Hasen el-Umerî. *Şerhu'l-muğnî*. Thk. Muhammed Can. İstanbul: Şefkat Yay. 2016.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2008.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Thk. Gazi Muhtar Tuleymât, Dimaşk: Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, 1987.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem 'ul-hevâmi' Şerhu Cemi'l-cevâmi'*. Thk. Ahmet Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî. *Hâşiye 'âlâ şerhi'l-Üşmûnî*. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1997.

Sümâlî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî. *el-Muktedâb*. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.

Şerîf, Muhammed Hasan. *Mu'cemu hurûf'il-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

'Udeyme, Muhammed Abdülhâlik. *Dirâsâtun li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1972.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssâl fi'n-nahv*. Thk. Fahr Sâlih Kâdâre. Amman: Dâru Ammâr, 2004.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-Cümel fi'n-nahv*, Beyrut: Dâru'l-Emel, 1984.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *Me'âni'l-Çur'ân ve i'râbühû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.